

Halk İnanışlarında ve Ritüellerinde Kaotik Çocuk İmgesi

The Image of the “Chaotic Child” in Folk Beliefs and Rituals

Serdar Gürçay*
Alev Duran**

Öz

Çocuk, kültürler arası ve aynı zamanda ulusal kültüre özgü çok yönlü bir kavramdır. Bu kavramla ilintili bakış açıları tarihsel süreçler içerisinde, başka coğrafyalarda farklılıklar göstermektedir. Geçmişte çocuklar, kimliksiz ayrıca kategorize edilmeyen ve çoğu zaman bir yetişkinle eş değer olarak görülürken günümüz toplumlarında çocukların, geleceğin yetişkinleri olarak özenle yetiştirilen, eğitilen ve eldeki imkânların en üst seviyede kullanılarak tüm gereksinimleri karşılanmaya çalışılan değerli bireyler oldukları görülmektedir. Nitel araştırma ve doküman tarama yöntemiyle elde edilen verileri değerlendirdiğimiz çalışmamızın konusu ve amacı, halk inanışları, anlatı ve ritüellerinde karşımıza çıkan çocuk imgelemine geniş bir yelpazede değerlendirmektir. Bu amaçla geçmişten günümüze ve Batı

Geliş tarihi (Received): 07-02-2024 Kabul tarihi (Accepted): 20-10-2024

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul-Türkiye/Asst. Prof. Dr., İstanbul Kültür University Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature Department. s.gurcay@iku.edu.tr. ORCID ID: 0000-0003-1412-7910

** Doç. Dr., Bağımsız Araştırmacı. Ankara-Türkiye/Assoc.Prof. Dr.,Independent Researcher.alvdn@gmail.com.tr ORCID ID: 0000-0003-0995-8090

toplumlarıyla da mukayeseli olarak bir yol izlenmiştir. Bu ayrımı yapabilmek adına çocuk imgesi, Orta Çağ'da Türk kimliğini yansıtan ve geleneğin bakış açısını gerçekçi biçimde veren temel eserlerden *Dede Korkut Kitabı*, Alevi-Bektaşî velayetnameleri gibi halk anlatılarında da çeşitli şekillerde ve sıklıkla karşımıza çıkan bir imge olarak ele alınmıştır. Elbette çocuk imgesini değerlendirmek için pek çok farklı kaynağa başvurulabilir ancak çalışmamızın amacı doğrultusunda tarihsel boyutuyla analiz edebilmek amacıyla bu iki kaynaktan istifade edilmiştir. Çalışmamızda giriş bölümünün ardından kaotik çocuk imgesi hakkında tanım ve değerlendirmeler yapılmıştır. Ardından geleneksel olarak addedilen toplumların bu imgeye bakışları irdelenmiş, hayatın en önemli eşiklerinden olan doğum, sünnet, evlenme, ölüm gibi geçiş ritüellerinde çocuk imgesinin yeri ve önemi hakkında örneklerle derinleştirilmiştir. Daha sonra halk inanış ve ritüellerinin kayıtları olan sözlü halk anlatılarında karşılaşılan çocuğun rolü ve statüsü mercek altına alınmıştır. Çocuk ve çocukluk kavramının tarihsel süreç içerisinde yaşadığı değişimlerin ve bunların kavram üzerindeki etkilerinin doğru bir şekilde anlaşılması, toplumların geleceği açısından oldukça önemli görülmektedir. Bu bağlamda geleneğin küreselleşme ile uyumlu bağlanması neticesinde ortaya çıkacak harmoninin, toplumun da geleceğinin inşasına olumlu yönde katkı sağlayacağı kanısındayız.

Anahtar sözcükler: *çocuk, ritüel, halk inanışı, imge, kaotik*

Abstract

The concept of childhood is a multifaceted one, both cross-culturally and within national cultures. Perspectives associated with this concept have varied across historical processes and different geographical regions. In the past, children were often perceived as anonymous, uncategorized beings, frequently considered equivalent to adults. However, in contemporary societies, children are viewed as valuable individuals, nurtured and educated with care as the adults of the future, with all available resources used to meet their needs to the fullest extent. The subject and aim of our study, which evaluates data obtained through qualitative research and document analysis, is to explore the image of the child that emerges in folk beliefs, narratives, and rituals from a broad perspective. To achieve this, a comparative approach has been adopted, examining the depiction of children from the past to the present and in comparison with Western societies. In order to make this distinction, the image of the child has been analyzed as a recurring and varied motif in folk narratives, such as the *Dede Korkut Kitabı*, which reflects the Turkish identity of the Middle Ages, and the Alevi-Bektashi *velayetname* (hagiographies), which provide a realistic portrayal of the traditional perspective. Doubtlessly, although a wide range of sources can be consulted to critically examine the image of the child, for the specific objectives of this study, two primary sources have been selected to facilitate a historical analysis. In our study, after the introduction, definitions and evaluations regarding the chaotic image of the child are provided. Then, the perspectives of societies, considered traditional, towards this image are examined, and the place and significance of the child image in transition rituals such as birth, circumcision, marriage, and death are deepened with examples.

Later, the role and status of the child encountered in oral folk narratives, which are records of popular beliefs and rituals, are examined in detail. Understanding the changes in the concept of childhood throughout history and their effects on this concept is considered crucial for the future of societies. In this context, we believe that harmonizing tradition with globalization will positively contribute to the construction of society's future.

Keywords: *child, ritual, folk belief, image, chaotic*

Extended summary

Foetus, babyhood, childhood, adolescence, adulthood, and elderhood are the fundamental stages of life cycle. According to the World Health Organization (WHO), childhood is defined as the period before the age of 10, while adolescence spans from 10 to 19 years. Legally, adolescence ends and adulthood begins at the age of 18, meaning that individuals are considered children under the law until they reach 18. Childhood stands out as the most crucial stage in shaping an individual's character, determining their values, and fostering a sense of belonging. It is a significant period because it encompasses both the time when the individual is most unaware and the time when they grow in awareness, maturing through the process. "The concept has been a central focus for societies throughout history, both globally and locally, due to the immense value placed on children as the "key to ensuring generational continuity." The aim of our study, which examines the image of children and the concept of childhood from the past to the present, is to evaluate the representation of children in folk beliefs, narratives, and traditional practices and rituals from a broad perspective. To achieve this, data gathered through document analysis—one of the techniques used in qualitative research—has been examined to understand the changes and transformations in the concept over time and their effects on it.

When examining children and related concepts, we encounter various facets in historical, geographical, and cultural contexts. This study adopts a comparative approach, investigating children from both historical and contemporary viewpoints, as well as with Western societies. In the past, children were seen as anonymous, uncategorized, and often perceived as equivalent to adults. In contemporary societies, however, children are regarded as "the adults of the future," nurtured and educated with care, with all available resources utilized to meet their needs to the fullest extent. The different perspectives and ideas on children in past societies, as well as the varying views on the concept over time, form the core of our study, which also reveals a certain state of chaos surrounding these views.

Chaos, typically defined as confusion or disorder is more fundamentally defined as formlessness, imbalance, and irregularity. The image of the child fluctuates between two extremes: on the one hand, children are perceived as worthless and anonymous, equivalent to adults; on the other hand, they are seen as highly valued, with significant efforts made to meet their needs, seen as essential pillars of the family and the foundation of the future. This dichotomy is inherent in the concept of childhood, and it is from this that the chaos arises.

In traditional Western societies, particularly in the Middle Ages, children were dressed like adults, subjected to rituals for the removal of sin, and regarded as sinful beings who bore responsibility for their actions. During the same period, the perspectives on childhood in Turkish societies were generally positive. To highlight this contrast with Western perspectives, we examined some of the foundational sources of Turkish literature, such as epics, folk tales, and *menakıbnâme* (hagiographies). The *Dede Korkut Kitabı* and *menakıbnâme* texts, which portray the historical and legendary lives of Anatolian saints, reflect the views of Turkish society during the 11th to 13th centuries, when children were highly valued. Male children, in particular, were idealized in the societal imagination as the continuation of the lineage and as a shield of defense in the dynamic, nomadic steppe life against external threats. The perspectives on children found in these folk narratives are also echoed in the products of folk literature, where the importance of raising children is emphasized through proverbs, sayings, maxims, and folktale formulas. Similar comparisons can be observed in ritual practices derived from folk beliefs. The rituals associated with the image of children in traditional Turkish societies are broad in scope. The works *Children in Our Traditional Culture* by Sedat Veyis Örnek, *Ethnographic Study of Birth-Related Customs and Beliefs among the Turks* by Orhan Acıpayamlı, and *Child Folklore* by Nursel Uyaniker and Beyza Ayaz provide detailed information on rituals surrounding children, including pre-birth, birth, and post-birth practices, such as tooth offerings, school entry ceremonies, circumcision rituals, and more. In ancient Turkish societies, children were not typically involved in rituals, and it was considered taboo for a child to touch the sacred clothing of a shaman or priest, who was believed to possess sanctity. Children were perceived as sources of disorder, such as noise and mess, and thus excluded from rituals. However, in modern societies, the image of the child has become central to a wide range of ritual practices, serving various functional purposes. This image is also present in transitional stages such as circumcision, marriage, sacrifice, and death rituals. Today, the value placed on children is high, with their opinions and wishes greatly respected, to the point where they are often treated as princes or princesses.

Ultimately, it can be said that the image of the child, which falls within the research interests of disciplines such as psychology, education, sociology, anthropology, and law, is also a focal point in folklore. Further studies on this concept, addressing different aspects, will transform the chaos we have identified from the past to the present into cosmos, thereby reviving lost hopes and sustaining the right to live with dignity.

Giriş

Çocukluk evresi, insan gelişiminin erken dönemlerinden biridir. Bu evre, bireyin gerek biyolojik gerekse de psikolojik ve sosyal gelişimini sürdürdüğü, temel becerilerini kazandığı bir dönemdir. Dolayısıyla bu dönemde karşılaşılan durum, olay, tavır ve tepkiler bireyin geleceğinin inşasında oldukça etkili rol oynayan, kaotik bir süreç olarak gözlemlenir. Doğum-yaşam-ölüm zincirinin doğal bir halkası olarak algılanan çocukluk algısı; değişik toplumlarda, tarihin farklı evrelerinde hatta aynı toplumun farklı kesimlerinde değişik anlamlar taşıyan

ve farklı bakış açılarına izafe edilen kolektif bir kavram olarak göze çarpmaktadır. Çocuk imgesine ve çocukluğa yönelik bakış açısı hem evrensel bir deneyimdir, kültürlerarasıdır hem de yereldir ve ulusal kültürlerle özgüdür. Çocuk; “bedensel, ruhsal ve sosyal yönlerden ergenliğe ve olgunluğa ulaşmamış birey” şeklinde tanımlanmaktadır (Erkut, Balcı ve Yıldız, 2017). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)’ne göre 10 yaş öncesi çocukluk, 10-19 yaş arası ergenlik dönemidir. Yasalara göre ise 18 yaşında ergenlik dönemi sona erip yetişkinlik dönemi başlamaktadır yani 18 yaşına kadar birey yasal anlamda çocuk olarak kabul edilir. Kavram, birçok araştırmacı tarafından psikoloji başta olmak üzere eğitim bilim, sosyoloji, antropoloji vb. pek çok beşeri bilimin disiplinler arası olarak üzerinde çalıştığı ve günümüzde de oldukça popüler olan kavramlardan biridir.

Günümüz toplumlarında çocuklar, geleceğin yetişkini olarak özenle yetiştirilen, eğitilen ve eldeki olanakların en üst düzeyde kullanılarak tüm gereksinimlerinin karşılanmaya çalışıldığı değerli bireylerdir. Bu toplumlarda çocuk, geçmiş dönemlerde olduğu gibi minyatür bir erişkin değil kendine özgü bir birey (Törüner ve Büyükgönenç, 2012: 2) olarak değerlendirilir. Her toplumun neslin devamlılığını sağlamak için çocuklara kıymet vermesi, onları kendine faydalı olacak şekilde eğiterek yetiştirmesi gerekir. Her birinin çocukları korumaya ve onları birer hazineymişçesine saklamaya yönelik kendine has yöntem ve teknikler kullandığı görülmektedir. Bu doğrultuda evrensel olarak çocukları önceleyen, onlara ayrıca değer biçen toplum, yerel-kültürel bazda da çocukluğu farklı biçimde tasavvur eder ve bölümlendirir (Güçlü, 2016). Bu doğrultuda denilebilir ki hemen her toplumda çocuk imgesi, bir taraftan birbirine çok yakın diğer taraftan da birbirine çok uzak iki farklı olgu olarak karşılanır. Çalışmamızda literatür taramasından elde edilen nitel araştırma bulgu ve değerlendirmeleri ile birlikte bazı edebiyat metinlerinde geçen kaotik çocuk imajına ilişkin farklı bakış açılarına yönelik değerlendirmelerde bulunulacaktır.

1. “Kaotik çocuk” imgesi üzerine

Çocuk kavramının kaotik bir ifadeyle birleştirilmesi, günümüz perspektifinden bakıldığında bir oksimoron olarak algılsa da kavramın geçmişten günümüze incelenmesi, bu algıyı değiştirmektedir. Çünkü tarihsel süreçte kavramın muğlak, düzensiz ve uyumsuz tanımlamalarla ele alındığı görülmektedir. “Kaos” sözcüğünün kökü, Yunanca esnemek ya da sıkılmak anlamındaki fiil kökü Xa’dır (Meisel, 2019: 45). Kaotik ise Türkçe Sözlük’te “kargaşa içinde olan, karmaşa, düzensizlik, istikrarsızlık” olarak ifade edilir. Alanyazını incelediğimizde, “biçimsizlik, uyumsuzluk, karmaşık” gibi sözcüklerle de karşılaşmaktayız. Çünkü bahse konu kavram, kimi zaman masumiyetin, zürriyetin, kutsal ananın tohum simgesini çağrıştıırken kimi zamansa ilkel çocuksu, bilinçsiz, mantık dışı olması nedeniyle dine inanan geleneksel insanı inançsal yoğunluktan uzaklaştıran, tehlikeli, yasaklı, ortamın dinginginliğine zarar veren, güdültücü, çoğunlukla sosyal statüsü olmayan, istenmeyen ve ihmal edilen bir faktör olarak karşımıza çıkarmaktadır. Çalışmamızın ana konusunu bu zıt yönlü ikiliklerden doğan “kaotik çocuk” imgesinin temellendirilmesi oluşturmaktadır.

Kavrama isnat edilen tüm zıtlıklar çocukluğa atfedilen değeri belirsizleştirmekte, bu-

lanıklaştırma ve ister istemez kaosun bir parçası hâline getirmektedir. Zira topluluğun en düzenli ve aşkın hâli olarak tanımlanan tören ve ritüellerde dahi çocukların geri planda kalması, törenlere kabul edilmemesi veyahut bu durumun tersi yönünde törenlerin icra merkezinde yer alması, bu zıtlığın açıkça bir tezahürü olarak göze çarpmaktadır. Törenlerin önemli araçlarından olan kutsal şaman kıyafetlerine ve tjurunga¹ adı verilen uzunca dar küçük tahta aletlere kadın ve çocuklar yaklaşmamalıdır (Eliade, 1999: 323). Eski Türk inanışlarında da bilhassa yuvarlak, iç bükey, dış bükey vb. geometrik şekilli araçlardan çıkarılan seslerin benzer olarak ata ruhlarının sesi olduğu düşünüldüğünden bu şekil özelliklerini taşıyan nesnelere ayrıca kutsallık atfedilmektedir ve kutsallıklarının zarar göreceği endişesiyle bu nesnelere de çocukların dokunmasına müsaade edilmemektedir. Farklı bir örnek vermek gerekirse bilhassa Orta Çağ'da çocuklar ne ayrıcalıklı görülmede ne de özel bir kategori olarak tanımlanmaktadır (Yapıcı ve Yapıcı, 2004). Aries'e (1962) göre, Orta Çağ'da, bir bebek kunktan çıkar çıkmaz yetişkin yaşamının bir parçası olarak onlarla aynı oyunları oynamakta, toplumsal yaşamı ve yetişkinlerin giyim biçimini paylaşmaktadır (Araz, 2000: 14). Dolayısıyla kavrama ilişkin algıdaki bulanıklık devam etmektedir.

Resim 1. Orta Çağ Avrupası'nda çocukların giyim-kuşamları (Daşçı, 2008)

Dolayısıyla çocuk kavramına izafe edilen bu belirsizlik hâli kaosun da odak noktasını teşkil etmektedir. Çocuk kavramına atfedilen tüm bu değerler ve değersizlikler toplumdan topluma, zamandan zamana değişiklik göstermektedir. Hatta günümüzde çocuğa bakışın prens ve prenses olması yönünde evrimleştiğini gözlemlemekteyiz. Çalışmanın bundan sonraki safhasında, kronolojik olarak geleneksel kültürden, modern kültüre çocuk ve çocukluk kavramları üzerinde durulacaktır.

2. Geleneksel toplumlarda çocuk algısı

Geleneksel toplum, “farklılaşmanın, uzmanlaşmanın, iş bölümünün, sosyal ve coğrafi hareketliliğin az olduğu, üyelerinin birbirine benzerliği, norm ve değerlerin egemen olduğu toplumlara” denir (Kızılcelik ve Erjem, 1994: 182). Bu toplumlarda; algılar, düşünceler, ifadeler, tutum, değer ve davranışlar ile sosyal ilişki kurma biçimleri inanç esaslı olarak belirlenmektedir. İnanç, “bir düşünceye gönülden bağlanmak, Allah’a veya bir dine inanma, birine duyulan güven duygusu, bir kimse ya da şeyin doğruluğunu, büyüklüğünü ve gücünü sarsılmaz bir duygu ile benimsemek” anlamında kullanılmaktadır. Bununla birlikte hemen her toplumda ister resmî dinle irtibatlı olsun ister olmasın halk arasında yaygın olan, gelenek hâline gelmiş inanış ve pratikler de inanç eksenli olarak teşekkül ettirilir.

Günlük yaşantımızda, uluslar ve kültürler arasındaki halk gelenekleri sürekli olarak aktarılmakta ve yaşatılmaya çalışılmaktadır. Bu aktarım, toplumların önemli bir misyonu olarak belirlenmiştir (Adél, 2017). Zira insanlar geçmişin birikim ve deneyimlerini sonraki kuşaklara aktarmışlar, pek çok geleneği dinsel bir forma sokarak ve dine eklemleyerek onların yaşamsal fonksiyonunu sürdürmeye katkı sağlamışlardır. Toplumların çocuk ve çocukluk kavramlarına yönelik bakışı ise bir gelenekten diğerine farklılık arz edebildiği gibi bir geleneğin farklı dönemlerinde ya da ekollerinde değişik tarzlarda cereyan etmiştir.

Bu noktada geleneksel topluluk algısında şekillenen çocuk ve çocukluk kavramlarının çok farklı veçhelerinin olduğu söylenebilir. İnanç anlamında dinsel, kültürel anlamda toplum bilimsel, ruhsal anlamda psiko-sosyal, cezai anlamda hukuksal vb. yönlerin var olduğu saptanmaktadır. Yunan ve Roma uygarlıklarında çocuk doğduğu ilk beş gün özel törenler yapılır ve bu sürenin sonunda bebek ailenin bir üyesi olabilirdi. Yasalarla aileye bebeğini terk etme hakkı verilirken bebekler yabancı insanlar tarafından evlatlık edinilebiliyordu. Ancak bu durum, zamanla köleliğin artmasına neden olmuştur (Lambert, 2008). Romalı baba çocuğunu istediği zaman terk edebilir, satabilir, sakat bırakabilir ya da öldürebilirdi (Kocaer, 2006: 11). New South Wales’te bazı kabilelerde, ilk doğan çocuk dinsel törenin bir parçası olarak kabile tarafından yenirdi. Çocukların öldürülmesi eskiden gelenek hâlini almış bir âdetti (Korkmaz, 2004: 36). Ayrıca İlk Çağ’da baba çocuğunu köle olarak satabilirdi. Buradan hareketle denilebilir ki İlk Çağ’larda çocuk adeta bir eşya gibi alınıp satılabilen, insan olarak ayrıca kıymet verilmeyen ve bölgesel halk inanışlarıyla harmanlanmış bir bakış açısından etkilenmiştir.

Orta Çağ Avrupası’nda çocuk ve yetişkin kavramları arasında bir farklılık bulunmamakta olup çocuklar “minyatür yetişkin” olarak kabul edilmiştir. “Günahkâr çocuk” algısı, ilk olarak kilisenin Orta Çağ’da benimsediği bu çocukluk imgesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır. Kilise, K. İnal’a göre olumsuz çocuk imgesini ilk günah temelinde meşrulaştırmış ve günahkâr olarak görülen çocuk hor görülmüş, sosyal dışlanmaya maruz bırakılmıştır (2017: 70). Çocuklar günahkâr olarak görüldüğü için kilise tarafından vaftiz edilerek günahlarından arındırılması da yine bu dönemin uygulamaları arasında yer almıştır. “Augustin’e göre, bebeğin kıskanç olması, kimseyle bir şeyini paylaşmak istememesi gibi durumlar çocuğun günahkârlığının emareleridir”. (Güçlü, 2016). Bunun yanı sıra Orta Çağ’da çocuklar da işlediği suçlar dolayısıyla tıpkı bir yetişkin gibi idam cezasına çarptırılıbiliyordu. Dolayısıyla

Orta Çağ Batı dünyasında da genel olarak çocuk ve çocukluk imgesine yüklenen anlamların genellikle olumsuz olduğu ve çocuğu; ötekileştiren, kimliksizleştiren, değersizleştiren bir mahiyet taşıdığı söylenebilir.

Batı'da Rönesans hareketleri ve devamındaysa "hümanizm" kavramı gelişmiş ve bir birey olarak çocuğa özel değer verilmeye başlanmıştır. Özellikle burjuva ailelerinde çocuk ile yakın ilişkiler kurulmuştur. Diğer yandan çocuklar Sanayi Devrimi'nin gerçekleştiği XIX. yüzyılda ucuz işçi olarak görülmüş, çocuk işçiler tehlikeli koşullarda çalıştırılmışlardır. Sonraları özellikle tarım toplumunun ortaya çıkmasıyla beraber çocuğa verilen görev ve sorumluluklar da artmıştır. Ancak yine de tüm bunlara rağmen çocukların herhangi bir hakkı bulunmamıştır (Marlow, 1977: 3). Çocukların sosyoekonomik yaşamda da aktif rol oynamasına rağmen hiçbir haklarının bulunmaması meselenin ne kadar yozlaştığını ve çocukların statülerinin görmezden gelindiğini gözler önüne sermektedir.

Beri tarafta Türk topluluklarındaysa çocuğun toplumdaki yeri ve önemi her zaman muhafaza edilmiş ve ona özel bir değer atfedilmiştir. Zira doğmamış ve küçük çocukların (bebek) ruhlarını koruduğuna inanıldığı için Umay Ana'ya Altay bölgesindeki Türk kavimlerinde ve Tunguzlarda hâlen hürmet edilmekte, saygı gösterilmektedir. Ayrıca çocuğun ve onu dünyaya getiren annenin demonik varlıklardan korunması amacıyla doğum öncesinde, esnasında ve sonrasında halk inanışları perspektifinde pek çok ritüel uygulamalar mevcuttur (bk. Örnek, 1979). Bu da göstermektedir ki neslin devamlılığını, toplumun sürekliliğini sağlayan çocuk ve ona ilişkin bakış açısı geleneksel Türk toplumlarında daha olumlu görülmüş ve çocuklar için pozitif ayrımcılık yapılmıştır. Geleneksel Türk topluluklarındaki çocuğa yönelik pozitif algı, halk inanış ve ritüellerinde de yansımaları bulmuştur.

Halk inanış ve ritüelleri güvenilir mekân ve zaman koordinatlarının, denge ve uyumun merkezidir. Gizemler, kutsalın tezahür ettiği deneyim yoluyla anlık dönüşüm ve değişiklikler yaratmayı amaçlayan gönüllülük esasına dayanan, şahsi ve sır özellikli erginlenme törenleridir (Burkett, 1999: 30). Dolayısıyla toplumun günlük yaşamının vazgeçilmez bir parçası olan halk inanışları ve onların uygulama sahası olan ritüeller, belli bazı kural ve kaidelerle birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu kural ve kaideler kimi zaman yasak olan tabuları da ihtiva ederek kaotik bir yön de kazanabilirler.

Çeşitli halkların ritüellerinde karşılaşılan temel tabulardan birisi de epik anlatılarda kahramanın çocukluğuna yer verilmemesidir. Lord Raglan, bunun sebebini ilkel dönemde yapılmakta olan ayinlere çocukların katılabilecek olgunlukta olmamalarına bağlayarak açıklamıştır. Bu yüzden çocuk, toplum içinde kendisini ancak ergenliğe eriştikten sonra gösterebilecektir (Düzgün, 2007: 37). Ergenliğe erişme çağı da edebî metinlerde 15 yaş eşik olarak geçer. Öte yandan Afrika kabilelerinden olan Toga yerlilerinde de kendi köken mitlerinin tamamıyla gerçek olduğuna inanırlardı ve bu anlatılar herkesin içinde anlatılmazdı. Kadınların ve çocuklar gibi inisiyasyon töreninden geçmemiş olanların da önünde bu mit parçaları okunmazdı. Sadece yaşlı hocalar, dine yeni giren gençlere yerleşme bölgesinden uzakta, eğitim dönemleri süresince bu mitleri öğretirlerdi ve bu da onların erginlenmelerinin bir parçası olarak kabul edilirdi (Eliade, 2001: 19). Geleneksel Türk

topluluklarında da var olan erkek derneklerine kabul edilme (inisiyasyon) geçiş ritüellerinde genç erkeğin “yetişkin” sıfatıyla ad olarak varlığını göstermesi ancak toplumun lideri olarak kabul edilen yaşlısından el almasıyla mümkün olabilmektedir. Burada çocuk, toplum nazarında ast erkek olmaktan çıkacak ve toplumun idealize ettiği hegemonik erkeklik sıfatına kavuşacaktır.

Hayatın önemli geçiş evrelerinden olan ölümden de benzer şekilde çocuklar için ayrı uygulamalar olduğu gözlemlenmiştir. Türklerde ölüm bir son olarak değil yeniden başlangıç olarak düşünüldüğü için ve atalar kültü eski Türk inanışlarında var olduğundan uygulamalar da buna göre şekillenmiştir. Altay Türkleri ve Çin Gan-su’da yaşayan Budist Sarı Uygurlar, ölüyü evden çıkarırken “Çocukları yanına alma, sürülerimize ve servetimize dokunma, arzu ettiğin hedeflere koş, iyi ülkelere git! İyi lamaları çağırıp senin ruhuna dualar okutacağız. Sen fazla bekleme, güzel yerlere git!” (İnan, 1986: 188) diyerek ölü ruhundan korkuyla karışık saygı duyarak çekindikleri için dua eder, kurban sunarlar (Atalar Kültü). Burada da neslin devamı olarak kabul edilen çocuklara verilen ayrıcalıklı önem ve değer ortaya konulmaktadır. Ayrıca eski Türk geleneğine göre göç hadisesi de yarı kutsal mahiyet taşımaktadır. Bu sebeple göçe önderlik eden şahsın da sorumluluk alabilen, toplumsal kanaat önderi, cesur bir bilge olması gerekmektedir. Lakin bazı kabilelerde göçe önderlik edecek kişinin günahsız olması gerektiği düşüncesinden hareketle 15 yaşına gelmemiş çocukların göç önderi olması istenir. Zira kutsal olanın kirletilmesi sonucunda mutlaka cezalandırma gerçekleşecektir. Bu sebeple kutsal alana sadece temiz olanlar yaklaştırılmak istenmektedir. Biz bunu *Dede Korkut Kitabı*’nda, Sarı Çoban’ın peri kızıyla cima etmesi neticesinde topluluğun başına gelen “Tepegöz” canavarının peyda olması cezasında da görebilmekteyiz (Ergin, 1971: 168-184).

Günümüzde de Anadolu’da halk inanışları çerçevesinde çocukla ilgili inanç ve tasavvurlar süregelmektedir: Osmaniye’de cenaze götürülürken tabutun arkasından su dökülür ve önünden küçük bir çocuk geçirilir (Kılıç, 2010: 111). Cenazenin arkasından su dökülerek su gibi bir an evvel yerine gitmesi ve ruhun geride kalanlara zarar vermemesi istenirken tabutun önünden geçirilen küçük çocuk ile ölünün günahlarından arınması amaçlanmaktadır (Yeniay, 2022: 244). Burada çocuk imgesi; saflığın, temizliğin ve masumiyetin temsilcisi olarak simgesel bir anlam kazanmıştır.

Doğurduğu bebekleri fazla yaşamayan kadınlar çocuğunu satarak, bu satma işlemiyle çocuğuna ilişeceğini düşündüğü kötü ve öldürücü ruhun etkisinden, “artık onu sattım benim değildir” diyerek kurtarmak istemektedir ve bu yolla kötü ruhları aldatmaktadır. Çocuğu satın alıp gömleğinin içinden geçiren kadın da “bu çocuk artık benimdir” demek suretiyle çocuğun ölümünü engellemeye çalışmaktadır. Çocuklara verilen “Satı”, “Satılmış” isimleri ile bunların semantiği olarak “Duran”, “Durmuş”, “Yaşar”, “Yaşariye” isimleri de bu ritüelin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır ki burada amaç, çocuğun yaşamını sürdürme arzusudur.

Yukarıdaki çocuk satma ile benzer şekilde “hastalığı devretme” pratiği de mevcuttur. Aydaşlık hastalığı, bebeklik döneminde çocuğun yaşlılarına göre daha zayıf ve soluk görünümlü

olmasıdır. Bu durumda hastalığı tedavi etmek için, hastayla aynı yaşta ve sağlıklı çocuklardan birisinin herhangi bir giyeceği hasta çocuğa giydirilir, hasta çocuk sağlıklı yaşatılmasının evlerine götürülerek birlikte yemek yemeleri sağlanır, emzirilir (Petekçi, 1962: 2743). Bu motiflerde gerçekliği istenen yönde gerçekleşmeye zorlama isteği söz konusu olup uygulanan dinsel-büyüsel uygulamalardandır. Burada büyüünün “benzer benzeri etkiler” kuralının hâkimiyeti göze çarpar.

3. Geçiş dönemi ayin ve ritüellerinde çocuk imgesi

Geçiş dönemi ayin ve törenleri bireyin hayatı boyunca karşılaştığı aşamalarla ilgilidir. Sedat Veyis Örnek'in tanımlamasına göre insan, hayatı boyunca biyolojik ya da toplumsal olarak bir durumdan başka bir duruma geçmekte ve bu dönemler “geçiş dönemleri” olarak adlandırılmaktadır (2016: 183). Geçiş ritüelleri olarak doğum, bebeğin kırkının çıkması, diş buğdayı, çocuğu sünnet ettirme, okula başlama, evlenmede cinsiyet tayini gibi pratiklere konu olmuş hatta ritüellerin bizzat kendisi çocuk öznesi üzerine bina edilmiştir. Lakin biz bu çalışmada; doğum, evlenme, ölüm gibi üç temel geçiş ritüeli üzerinden bakış açısına değinmekle yetineceğiz.

3.1. Doğum

Geçiş dönemlerinin ilk aşaması hayatın başlangıcı olan doğumdur. Annelik, kadınların fitratına yaratılışla birlikte derç edilmiş ulvi bir özelliktir. Buna ilaveten bu kutsi vasıf, çocuklarının doğumuyla birlikte kendini pekiştirerek gösterir. Anne, bireysel olarak kişiyi doğuran, besleyen, koruyan vasıflarını taşıırken toplumsal temelde halkları var edendir, mitolojik ekseninde ise doğanın mimarıdır.

Elkind'e göre “Çocuk, doğanın bir armağanıdır, çocuk imgesi ise insanın yarattığı bir şeydir” (1999: 35). Kutsalla da ilintili olarak çocuk; ebeveynlerine, toplumuna ve hatta küresel bazda uluslara emanet edilmiş insanlığın sigortalarıdır. Çünkü her doğum ailenin, akrabalarının, soyun ve sopun sayısını artırmaktadır; sayı artışıysa gücün, dayanışmanın artması demektir (Örnek, 2016: 184). Zira bilindiği üzere kalabalık korkutur. Dolayısıyla çocuk sahibi olmak hem aile hem toplum için büyük sevinç ve mutluluk vesilesidir. Bunun için muhtelif ritüel pratikler uygulandığı görülmektedir. Bazı aileler çocuk sahibi olabilmek için yaygın halk inanışları doğrultusunda türbe ve yatırları ziyaret etmek suretiyle Allah'tan çocuk vermesini dilemektedirler.

Arkaik mitlerden bu yana insanlar bol ürün ve bol çocuk için dua ederler. Tanrılarından toprağa ve insanlara bereket getirmesini dilerler. Bu yolla bireyselden ziyade kolektif tasavvuru ön planda tutarlar. Bunun yanı sıra bebek doğduğunda hayatta kalması, sağlıklı ve güçlü olması için uyguladıkları ritüel davranışların yanı sıra beslenme, barınma, giyinme vb. konularda da kültürel uygulamalar sergilerler. Orta Asya Türk topluluklarında çetin kış şartları dolayısıyla bebeklerin güçlü olmaları için ilk emzik olarak koyunun kuyruk yağını ağzına koyarlar. “Kuyruk yağının sağ yanından kesilip dokuz tane şişte kızartılmış yağlarla ağzını yağıyorsun” (İnan, 1986).

Resim 2. Türkistan'daki bebeğin emzik yerine kuyruk yağı emmesi (MOTUV-DER projesi çerçevesinde Moğolistan'da Nurettin Demir tarafından çekilmiştir.)

Erkek evlat sahibi olmaksız başlı başına büyük bir değer taşımaktadır. Zira Karay Türklerinin gerçekleştirdiği ritüellerde de kız çocukları doğduğunda ayinde içki dağıtılmazken erkek çocuk doğduğu zaman ayinde içki dağıtımı yapılmaktaydı (Koçak, 2021: 315). Bunun da atalar kültürüyle ilintili bir durum olduğu söylenebilir.

Doğum etrafında gerçekleşen pek çok uygulama ve inanç bulunmaktadır. Bu bağlamda dinsel ve büyüsel fonksiyona sahip pratikler de icra edilmektedir. Özellikle bu geçiş evresinde kötü ruhların eğleştiği düşünüldüğünde Albastı, Alkarısı'na vb. karşı alınan tedbirler göze çarpmaktadır. Demir taşımak ve gürültü çıkarmak bunlara örnek verilebilir. Kısırlığı önlemek için yapılan uygulamalar başta olmak üzere gebeliğe yönelik inanış ve uygulamalar, kısırlığın giderilmesi ve cinsiyet tayini için başvurulmuş uygulamalar, doğumdan sonraysa bebeğin müjdelenmesi, göbeğinin kesilmesi, aşırma, tuzlama, süt verme, al basması, kırk uçurma, bebeğe ad verilmesi gibi pratikler hayatın en önemli evresi olan doğumu takdis etmektedir.

Saray yaşamında doğan bebekler için "Beşik Alayı" adı verilen tören yapılmış ve bu bebeklerin doğumu sevinçle karşılanmıştır. Bebek, erkek olduğunda 5 vaktin her birinde 7'şer, kız çocuklarda ise 3'er top atılırdı (Türkoğlu, 1997: 106-108). Ayrıca çocuk ve anne doğumdan sonra ilk 40 gün uzak yola çıkarılmaz, misafirlğe götürülmez, yabancılara pek gösterilmezdi. Aksi hâlde, kırk basması, kırklama gibi kötü ruhların zararına uğrayacaklarına inanılır.

Uygulanan tüm bu pratikler, bize başta anneye sonra da çocuğa verilen kıymeti gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Hâlen günümüz Türk topluluklarında doğum hadisesi ve onu takip eden inanış ve uygulamalar sürdürülmekte olup bu durum toplumun çocuğa verdiği değer de artarak devam ettiğini göstermektedir.

3.2. Evlenme ritüellerinde çocuk imgesi

Evlilik de tıpkı doğum kadar toplumsal yaşamda önemli bir eşik olarak kabul edilmektedir. Zira neslin devamlılığının sağlanması, sadece aileyi değil toplumu hatta dünya halklarını ilgilendirmektedir. Bu bakımdan doğum evresinde çeşitli tedbirler alınarak sağlanmaya çalışılan kötü ruhlar ve onlardan gelebilecek tehdit ve zararlar evlenme ritüelinde de söz konusudur. Genç kadın hatta daha evlenmeden önce genç kız, çocuğu olup olmayacağını öğrenmekte sabırsızlık gösterir. Bu bakımdan büyüsel türden bazı işlem ve pratiklere başvurur. Genç kadının çocuk (ve öncelikle erkek çocuk) sahibi olması için evliliğin en başında uygulanan işlemler de vardır: Yeni gelinin yatağında, daha gerdekten önce, bir oğlan çocuk yuvarlamak, kucağına bir oğlan çocuk vermek... gibi (Boratav, 2015: 143-144). Tüm bunların sonucunda evlenecek kadının erkek çocuk sahibi olacağına inanılır. Zira doğacak çocuğun da erkek evlat olması arzu edilir. Oğlan çocuğunun tatlı yiyeceklerle eş değerde tutulması da bu isteğin bir yansıması olarak kabul edilebilir (Örnek, 1979: 4).

Arabistan'da da gayrimeşru çocuğun babasının kim olduğunun tayinine göre de anne nikahlanmaktadır. Birden fazla dostu varsa da anne, çocuğun babasının kimden olduğunu söylerse onunla evlenmekteydi (Korkmaz, 2004: 91). Benzer bir düşünce, *Kitab-ı Dede Korkut*'un mukaddime bölümünde de mevcuttur: "Oğul kimden olduğın ana bilür". Dolayısıyla çocuğun eğitimini üstlenen ebeveynlerinin de kim oldukları önem taşımaktadır.

Moğol erkeği bebekken bir oğlunu kaybederse ve başka bir adam da kızını kaybederse iki çocuk arasında ölümden sonra bir evlilik ayarlandığını aktarır. Nikah akdi duman olarak öteki dünyaya gitsin ve çocuklara evli olduklarını söylesin diye yakılır. Düğün ziyafetinde yine çocuklara gittiği düşünülerek yiyecek saçılır ve kölelerin, atların ve başka mal ve eşyaların resimleri yakılır (Baldick, 2011: 122).

Buradan hareketle çocuğun evlilik ritüelinde de önemli ve belirleyici bir işlevi olduğu görülmektedir. Uygulanan dinsel-büyüsel pratiklerde de toplumun düzen ve istikrarının sağlanması temel amaç olarak öne çıkmaktadır.

3.3. Kurban-ölüm ve çocuk imgesi

Ölüm, yaşamın kaçınılmaz bir gerçeğidir. Dolayısıyla ölüme ait inanış ve ritüeller farklı şekillerde de icra edilse günümüzde varlığını sürdürmektedir. Kurban ise "Sen bana ver, ben de sana vereyim" şiarından hareketle icra edilen, Tanrı'ya şükretmek, bir dileğin yerine getirilmesi, yaratıcıyla yakınlaşmak ve kutsalın dairesine girebilmek maksadıyla icra edilen pratiklerdendir.

Milattan öncesinde Çatalhöyük bölgesinde yaşamış uygarlıklarda çocuk imgesine yönelik temiz-pis zıtlığını görmek mümkündür. Çocuklar erişkin sayılmadıklarından erişkinler gibi "temiz" sayılan evin kuzeyine değil, günlük yaşantının olduğu, ocağın bulunduğu "kirli" kabul edilen alanlara gömülüyordu (Yurdakök, 2016: 2). Anne, çocuğu için hep koruyucu olmuştur. Yerleşik hayata geçmiş, ilkel tarımla uğraşan toplumlara ait kazılarda 2-3 yaşında anneleriyle beraber gömülmüş çocuklar bulunmuştur (Marlow, 1977: 3). "İlkel toplumlar

göçebe hayatı yaşamakta, yiyeceklerini temin etmek, güvenliklerini sağlamak için hem vahşi hayvanlar hem de kötü hava koşullarıyla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bu yüzden çocukların bu şartlara uyum sağlayabilmesi için hasta ya da zayıf düşmemesi gerekiyordu. Toplum kurallarının zamanla değişmesiyle zayıf ve hasta çocuklar ölüme terk edilmekteydi” (Marlow, 1977: 3).

Tarih öncesi dönemde zayıf, hasta, güçsüz çocuklar ölüme terk ediliyor, engelli doğan çocuklar doğaüstü güçlerin aileyi cezalandırması olarak görülüyordu. Çocukların öldürülmesi uygulamasına “infanticide” denilmektedir. İlkel toplumlarda kız çocukları erkekler kadar iş gücü sağlayamadığı için öldürülmekteydi. Ayrıca bazı ilkel toplumlar doğaüstü güçlere inanıyor, bir fırtına ya da kıtlığın nedenini doğaüstü güçlerin kızgınlığına ve yadırgamasına bağlıyorlardı. Bu dönemde doğan özel gereksinimli çocuklar ise bu doğaüstü güçlerin cezalandırması olarak görülüyordu (Çavuşoğlu, 2013: 1). Zira Anadolu coğrafyasında da toplumun arzu ettiği prototipe uymayan çocukların Kaf dağının ardına atıldığı inancı mevcuttur.

Çocuk kurbanı (bilhassa Alevi-Bektaşî velayetnamelerinde de bazen gerçek bazen sembolik olarak) görülmektedir. Özellikle sakat doğanları ve kız çocukları bebekken yok etmek eski toplumlarda yaygın görülen bir ritüel davranış biçimidir. Eskimolar bebeklerini buzlu suya atarlarken Araplar istemedikleri cinsiyette doğan çocukları diri diri kuma gömerlerdi (Kocaer, 2006: 12). Bunun yanı sıra eski toplumlarda çocukların Tanrılara kurban edilmesi de sık görülür. Bazı tarih öncesi kabilelerde çocuklar Tanrı için kurban edilirken Orta Amerika kabilelerinde çocuklar yaygın olarak ve kitleler hâlinde yağmur yağdırması için yağmur Tanrısına kurban edilmişlerdir (Nasıroğlu 2014: 68). Antik dönemler düşünüldüğünde uzun yolculuklar tehlikeler taşıırken, çocuk doğurmak ve onu yetiştirmekse pek çok belirsizlik ve tuzaklarla doluydu. Kişinin yaşamını sürdürmesinde adanan adaklar vesilesiyle doğaüstü güçleri sakinleştirmek, onlarla uyumu yakalamak son derece önemliydi. Peru’da da çocukların göğüsleri kesilerek öldürülüp kalpleri çıkarıldıktan sonra batı yönünde gömüldükleri tespit edilmiştir. Burada doğaüstü güçlerini kontrol etmek umuduyla çocukların onlara adak olarak kurban edildikleri ifade edilmektedir (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43920640>. Erişim Tarihi: 2018).

Seneca “Sokakları dolduran sakat, çarpık, kötürüm çocuk sürüsüne bakınca insanın gülesi geliyor. Ana babalar sokağa atmakla onlara iyilik ediyorlar” (akt. Korkmaz, 2004: 37) demektedir. Orta Çağ toplumlarında da istenmeyen bebekler öldürülüp derelere atılırdı. 17 ve 18. yüzyıllarda özellikle İngiltere’de, istenmeyen bebeklerin bizzat anneleri tarafından uyurlarken üzerlerine yatılarak, ezilerek öldürüldükleri bilinir veyahut anne kucağından düşürüp bebeğini öldürmektedir (Kocaer, 2006: 12).

Halk inanışlarında ruhun ölümsüzlüğü söz konusudur. Ölüm, mutlak son olmaktan ziyade kabuk değiştirmek, yeniden başlangıç, dönüşümdür. Aslanan ten ya da ruh olunmasından öte farklı bir kimlik kazanarak yola devam etmektir. Buna göre, ikiz çocuk doğumları aileler açısından ilahi bir ilginin göstergesi şeklinde algılanmakta olup, ikizlerden biri öldüğü takdirde (annenin sütü yetmediğinden bu durumla sık sık karşılaşılmaktadır) geride kalan,

yaşamı boyunca ölü kardeşinden ayrılmamak zorundadır. Bu amaca uygun olarak ölü, orta tarafı elin kavrayabileceği şekilde yontulup, inceltilmiş olan kaba bir ağaç parçası tarafından temsil edilmektedir. İlkel zihniyete göre boyu değişebilen bu tahta parçasını, hayatta olan kardeş, yaşamı boyu yanında taşımak zorundadır. Tarlaya, gezmeye, pazara her yere götürmek zorundadır. Tarlada çalıştığı sırada erkek kardeşini güneşten korumak için gölgelik bir yerde duran büyük bir taşın üzerine yerleştirecektir. Hayatta kalmış olan erkek ya da kız kardeş, yanlarındaki kardeşe de vermedikçe asla bir şey yiyip içmemek durumundadırlar (Bruhl, 2016: 202). J. P. Roux'un dikkati çektiği gibi, ölüm aracı olarak elma motifi Türklere özgüdür. Bugün Türkiye'de Azrail'in çocukların canını almadan önce onlara elma ikram ettiğine inanılır (Baldick, 2011: 78).

4. Geleneksel sözlü edebî anlatılarda çocuk

Carl Gustav Jung, Carl Kerenyi, Erich Neumann ve daha geniş anlamda Joseph Campbell aralarında olmak üzere psikanalitik kuramcıları, söylenceleri evrensel ve ortaklaşa bilinçaltının ifadesi olarak görürler. İnsanın ortak bilinç dışı; anne, çocuk, kahraman, dev veya sahtekâr, masum, büyücü, gezgin, fedakâr gibi arketipler içerir ve bunlar Batı'nın imge çerçeveleridir. Dünyanın her tarafından çeşitli söylencelerin pek çok benzer konu ve ortak motif içermesi, ortaklaşa bir bilinç dışının varlığını sorgulatmaktadır. Bu temaların işlenişinin farklı olması ise her kültürün nevi şahsına münhasır fiziksel, toplumsal, ekonomik ve siyasal koşulların arketipleri nasıl işlediğini ve etkileştiğini yansıtmaktadır. Bu bağlamda arketipler evrensel iken anlatıda işleniş yani tarz ve üslup bakımından yerel özellikler sergilemektedir (Rosenberg, 2003: 25).

Mitler, "toplumların kültürel kodlarını taşıyan simgesel anlatılar olarak" bilinirler. Mitlerde geçen Tanrı ya da yarı Tanrılar ile hadiseler sembolik mahiyette toplumsal paradigmaları da ortaya koymaktadır (Titanlardan Tanrılara geçiş, bir paradigma değişimidir). Sistemli eski Yunan ve antik Roma mitolojisi bu bağlamda da önemli kanıtlar sunmaktadır:

Titan Kronos çocukları ona başkaldırır diye hepsini yer. Sonraki çocuk Zeus doğduğunda, Kronos'a çocuğun yerine bezlerle sarılmış bir taş verirler. Hilenin farkına varmayan Kronos bu taşı yutar ve böylece düşüşünün yolunu açar. Daha sonra Zeus onu öksürterek, kız ve erkek kardeşlerini dışarıya atmasını sağlar. (NTV, 2010: 116)

Bu da göstermektedir ki çocukların öldürülmesi soyun kurutulması, kırılması amacıyla otoritenin hakimiyet gücünü göstermenin bir aracı sayılabilir. Babanın/üvey annenin (cadı) (otorite gücü) hayatta kalabilmek için çocuklarını yemesi, kaotik çocuk imgesinin olumsuz bir ucunu temsil etmektedir. Ayrıca olağanüstü masallarda da sıklıkla karşımıza çıkan genç kızların edepli ve namuslu olmazlarsa başlarına kötü hadiselerin gelebileceğinin anlatılması (*Kırmızı Başlıklı Kız Masalı*, *Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler Masalı*, *Nardaniye Hanım Masalı*) ile erkek çocukların mertlik, cengaverlik göstermeyecek toplumun arzu ettiği ideal güçlü erkek tipine ulaşamadıkları takdirde başlarına türlü musibetler ve belaların geleceği düşüncesi kaotik çocuk imgesinin bir yönüne örnek teşkil etmektedir.

Türk destan ve halk hikâyesi geleneğinde ise çocuk, genellikle beklenen, arzu edilen ve bir hediye olarak görülen kıymetli bir armağandır. Epik destanlarda ve halk hikâyelerinde doğum genellikle olağanüstü olarak-kutsi yolla (babasız, pir elinden bade içerek) gerçekleşse de esasında destanlarda öne çıkan ve bertaraf edilmek istenen en önemli motif çocuksuzluktur. Çünkü hareketli bozkır yaşamında hayatta kalmanın koşulu; hızlı, çevik, güçlü, savaşçı, mert çocuklar yetiştirmekten geçer. Bizler bu motifi, Dede Korkut boylarından “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” (Ergin, 1994: 77-95) ve “Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek” (bk. Ergin, 1994: 116-153) boylarında takip edebiliriz.

Dede Korkut Kitabı’nda çocuk sahibi olmak oldukça önemli ve kritiktir. Çocuk sahibi olmayanların Tanrı nezdinde lanetlendiğine inanılır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu’nda Bayındır Han’ın şu sözleriyle bu duruma dikkat çekilir:

Kimin ki oğlu kızı yok, kara otağa kondurun, kara kiçe altına döşen, kara koyun yahnisinden önine getirün, yirse yisün, yimezse tursun gitsin, oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondırın. Oğlu kızı olmayanı Hak Ta’ala kargayuptur, biz dahi karğarız, bellü bilsin demiş idi. (Ergin, 1989: 79)

Kültürleme; toplumun, kendi kültürel özelliklerini yeni kuşaklara sosyalleşme yoluyla aktarmasıdır. Geleneksel toplum için toplumsal düzenin devamlılığı önemli bir savunma stratejisidir. Sosyalleştirme sürecinde geleneksel aktarım yoluyla bireyin kurallar ve yasakları öğrenerek kendisine biçilen rolün gereklerini yapması beklenir. Bu kural ve yasaklar, simgesel bir formüleştirmeye gereksinim duyar; böylece bireye kazandırılmak istenen benlik, bireyselleşme duygusu toplumsal müdahaleyle sağlanır. Ailede başlayan bu süreçte, birey; toplumun normlarını, değer yargılarını, kişiliğini öğrenmeye başlar (Aça, Yolcu ve Aça, 2019: 9). Çocuk, ana ve babası tarafından, en küçük yaşından itibaren “iyi” hareketleri için mükâfatlandırılırken “kötü” hareketleri içinse cezalandırılır.

Göçebe yaşayan toplumlarda da çocukların yetiştirilmesi örf, âdet ve töreler aracılığı ile sağlanır. Güç ve kontrole dayalı sürdürülen bir toplumda erkek çocuğa önem verilir. Oğul, yalnızca kişisel güveni sağlayan, dinsel sevgiyi yaratan bir etken değil, aynı zamanda da toplum varlığı ve geleceği için de önemli bir teminattır (Binyazar, 1996: 4).

“Tilkü mü togdı azu böri mü”. Yani “tilki mi doğdu” denir ve bununla kız kastedilir. Böri mü sözü de “kurt mu” demektir; bununla erkek çocuk kastedilir (Ercilasun, 2020: 55). Eserde geçen hayvan isimlerinin karşılık geldiği semboller de erkek çocuğa atfedilen üst düzey değeri gösterir niteliktedir. Zira tilki kurnazlığıyla bilinirken kurt asaletin, bağımsızlığın ve gücün simgesidir.

Oğul babanın yerine yetişenidir, iki gözünün biridir. Devletli oğul olsa ocağının korudur (Ergin, 1971: 2). Baba adını yürütmeyen hoyrat oğul baba belinden inince inmesi daha iyi, ana rahmine düşünce doğmasa daha iyi. (Ergin, 1971: 3)

Atası açığ alımla yise oğlunun tişi kamar: “Babası ekşi elma yese oğlunun dişi kamaşır. Baba, ekşi elma yese, öldükten sonra oğlunun dişi kamaşır”. Bu, babanın işlediği suçun hesabının oğlundan sorulabileceğinden bahseder. Baba ve anne ekşi elma yese oğlunun dişi

kamaşır. Bu, kötü iş yapan baba veya anneden çocukların sorumlu tutulması için söylenir (Ercilasun, 2020: 195). Dolayısıyla oğul, atasının adını yürütendir. Zira “çocuk beşikte dinlediğini eşikte uygular” sözü halk hafızasında yer bulan eğitimle ilgili bir kalıp sözdür. Babasının adı iyi de olsa kötü de olsa sorumluluğu erkek çocuğuna yüklenir. Anne ve babasını zor durumdan kurtaran, gerekirse onlar için canını vermekten çekinmeyen oğul, Dede Korkut anlatısında Uruz ile tecessüm eder:

Ogul da kuşanur baba gayretiçün

Menüm de başum kurban olsun senün için (Ergin, 1971: 102)

Ayrıca çocuğun yetiştirilmesinde pek çok faktör hesaba katılmaktadır: Aile ortamı, aile türleri, aile yapısı, ailenin toplumsal konumu, aile içi ilişkiler, ailenin geçimi gibi birçok aile özelliklerinin çocuğun gelişiminde ve yetiştirilmesinde önemli belirleyici öğeler olduğu görülmektedir. Ömer Asım Aksoy, “Oğlan atadan öğrenir sofraya açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi” (1995: 180) ifadesi çocuk eğitimine ilişkin bir atasözü örneğidir.

Sultan Şüca’eddin Velâyet-nâmesi’nde geçen aşağıdaki pasajda da çocukların tekke ocağını söndürmeden devam ettirecek unsurlar olduğuna değinilerek onlar sayesinde kutsal ocağın yanacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla tekkeye vakfedilecek bağışların kendi şahsına değil de geleceğin teminatı olarak tarikat öğretilerini aktaracak çocuklara yapılması gerektiğini tembihlemektedir:

Devletlü sultânüm, nazarunuza birkaç şehirler ve köyler vakf ideyin, Sultân’um ‘aşkına yisünler, didi. Nice ki niyâz eyledi, kabul eylemedi. Eytidi: Köçegüm, pirlere kimse-nün nesnesine ihtiyâcı yokdur, didi. Pirlere baş açık yalın ayak oğlancıklar toğurup durur. Pirlere anlar can oğludur. Pirlere ocağın anlar ölçerür, didi ve’s-selâm. (Köksal, 2018)

Çalışmanın bu bölümünde görülmektedir ki çocuk ve çocukluğa ilişkin kaotik durum, şifahi edebî metinlerde de farklı boyutlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Bir yanda kendi otoritesini korumak ya da sürdürebilmek amacıyla çocuklarını yiyen krallar, sadece kendileri güzel olarak anılabilsin diye üvey kızlarını ortadan kaldırmaya çalışan, onu zehirleyen hain üvey anneler varken diğer yanda çocuksuzluğun giderilmesi için türlü uygulamalar yapan, tepe gibi et yığan, aç doyuran, çıplak giydiren babalar mevcuttur. Çocuğu sadece canlı bir varlık olarak değil geleceğinin sigortası olarak gören ve ona saklı bir hazineymişçesine yaklaşan ebeveynler görülmektedir. Çocuğun toplumun arzu ettiği, topluma pragmatik fayda sağlayacak şekilde yetişmesi için ebeveynin her anlamda rol model olmasına dikkat edilir. Kutsal pira ocağı söndürülmeden neslin, erkin ve ideolojinin devam ettiricisi olarak gören yapıların olduğu tespit edilmektedir.

Sonuç

Çocuk ve çocukluk kavramlarına yönelik bilimsel literatürde pek çok çalışma üretilmiştir. Çocuk ve onunla ilintili bakış açıları tarihsel süreç içerisinde, başka coğrafyalarda farklılıklar gösterebilmektedir. Tarihin en eski çağlarından günümüz modern dünyasına değin ortaya çıkan bu farklılıkların çeşitli boyutları göze çarpar. Çalışmamızda incelediğimiz

çocuk ve ona ilişkin kavramlar “sosyal yaşam”, “halk inancı ve ritüelleri” ile “edebî metin incelemeleri” olmak üzere üç farklı boyutta bütüncül olarak ele alınmıştır. Sosyal boyutta; çocuğa yönelik sosyokültürel, dinî-inançsal, psikolojik, hukuksal konular; halk inancı ve ritüel anlamda; hayatın geçiş evreleri ve uygulanan ritüellerin kavrama ilişkin yansımaları bağlamında ve edebî metin incelemeleri kısmında da farklı dönemlere ait farklı türlerdeki edebî metinlerden kavrama yönelik tespit edilen bulgulardan bahsedilmiştir.

İlk Çağ Batı dünyasında çocuk; tamamen kimliksizleşmiş, ötekileştirilen ve ihmal edilen tarafta iken Orta Çağ Avrupası’nda çocuklar, yetişkinlerle eş kabul edilmesine rağmen hiçbir hakka sahip olamamıştır. Bir eşya gibi alınıp satılabilmiş, borç karşılığı değiş tokuş nesnesi olarak kullanılmıştır. Bilhassa Rönesans hareketindeki hümanizma felsefesi ile başlayan çocuğa yönelik dönüşüm, algının değişmesi için de bir kırılma noktası olmuştur. Ardından Sanayi Devrimi ile birlikte ucuz işçi olarak görülen ve yine haklarından mahrum bırakılan çocuklar günümüzde geleceğin teminatı olarak özelde ailelerin geneldeyse toplumun emanet nesnelere olarak değer görmüşlerdir.

Çocuğa verilen değer ve bakış açılarındaki dönüşüm tarihsel olarak toplumların sosyal yaşamlarında görüldüğü gibi halk inancı ve ritüelleri ile geleneğin, toplumun bir yansıması olan edebiyat metinlerinden de takip edilebilmektedir. Kendi içinde kapalı bir toplumsal yapı arz eden gelenekçi toplumların ritüellerinde ahengi bozan, gürültü, uyumsuzluk ile özdeşleştirilen ve ayinlere yaklaştırılmayan, kutsal din adamının kıyafetine dokunduğu takdirde kutsallığının bozulacağına inanılan kaotik bir çocuk imajı söz konusudur. Ancak daha sonraları çocuğun başta hümanizma ve ekonomik katkıları sebebiyle algının değişmesiyle beraber tüm ayin-törenlerin icra merkezine oturtulmuş, çocuk olmadan günahların temizlenmeyeceği düşünülmüştür. Başta günahkâr sayılan, bu sebeple vaftiz edilme töreni uygulanan çocuk; sonraki zamanlarda saflığın, temiz kalbin, saf niyetin abidesi olarak tezahür etmiştir.

Çalışmamızda ele aldığımız sözlü edebî anlatımlar da çocuk ve ona ilişkin imgelere dair önemli ipuçları sergiler mahiyettedir. Öyle ki çocuğun kimliksizleştiği ve öldürülmesinin suç olmadığı dönemlerde otoriteyi ortadan kaldıracılabileceği endişesiyle babası tarafından yenilerek sembolik ölümüne maruz bırakılan çocuk, sonraki dönemlerde yazıya geçirilen metinlerde başta inanç eksenli olmak kaydıyla neslin, ocağın, toplumun devamlılığı için şart koşulmuştur. Herhangi bir nedenle çocuk sahibi olamayanların, çocuk sahibi olabilmeleri için muhtelif uygulamalar yapılmıştır. Nihai olarak denilebilir ki zaman, mekân ve içeriğiyle gerçek hayatın aynası olan edebiyat metinleri tüm bu zıt kutupları bünyesinde yansıtmakta ve bizlere bu anlamda dikey ve yatay düzlemlerde ışık tutmaktadır.

Hemen her toplum kendi düşünce tarzı ve yapıp etmeleri doğrultusunda şekillendirdiği kültürel yapısını; davranışlarına, eserlerine ve insanlarına sirayet ettirmektedir. Bu çalışmada ele alınan “kaotik çocuk” imgesi esasında insana bakışın zamanla değişip dönüşebileceğinin de ispatı olmakla birlikte kadınlar ve çocuklar ihmal edilen unsurlar olarak bilhassa bu durumdan payını almışlardır. Üretilen bu kavrama zaman ve mekân bağlamında bütüncül olarak bakabilmenin; kırılma, sapma ve dönüşümleri açıkça gözler önüne serdiği kanısındayız.

Notlar

- 1 Tjurunga, bir iplik vasıtasıyla insanın başı etrafında döndürülen ve bu suretle garip, vızıltılı sesler çıkaran bir alettir. Bilhassa Avustralya'da yaşayan milletlerde, bu en mukaddes ve mana ile dolu aletin ölü ecdadın ruhlarını veya kuvvetlerini taşıdığına inanılır (Eliade, 1999: 323).

Araştırma ve yayım etiği beyanı: Bu makale, orijinal veriler temelinde hazırlanmış özgün bir araştırma makalesidir. Yazarlar, araştırma ve yayım sürecinde etik ilkelere ve kurallara uymuşlardır. Çalışma, S. Gürçay tarafından 5. Uluslararası Çok Disiplinli Çocuk Çalışmaları Kongresi, Ankara, Türkiye, 6 - 07 Aralık 2023'te sözlü bildiri olarak sunulan çalışmanın geliştirilmiş halidir.

Yazarların makaleye katkı oranları: Birinci Yazar %60, İkinci Yazar %40.

Etik komite onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Research and publication ethics statement: This article constitutes an original research paper based on original data. The authors adhered to ethical principles and rules throughout the research process. This study is an improved of the study presented as an oral presentation by S. Gürçay at the 5th International Multi-Disciplinary Children's Studies Congress, Ankara, Turkey, 6 - 07 December 2023.

Contribution rates of authors to the article: The first author: 60%, the second author: 40%.

Ethics committee approval: Ethics committee approval is not required for the study.

Support statement (Optional): No financial support was received for the study.

Conflict of interest: There is no conflict of interest between the authors of this article.

Kaynakça

- Adél, V. (2017). Hungarian folk customs and traditions. *Civic Review*, 13, 371–387.
- Aksoy, Ö. A. (1995). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 2*. İnkılap.
- Araz, Y. (2000). *Osmanlı toplumunda çocuk olmak*. Haz. Kemal Yavuz, TDK.
- Aries, P. (1962). *Centuries of childhood a social history of family life*. Vintage Books.
- Baldick, J. (2011). *Hayvan ve Şaman Orta Asya'nın antik dinleri*. (N. Şahin, Çev.) Hil.
- Batuk, C. (2013). Din ve müzik: Dinler tarihi bağlamında din-müzik ilişkisine genel bir bakış denemesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35(35), 45-70.
- Binyazar, A. (1996). *Dede Korkut*. Yapı Kredi.
- Boratav, P. N. (1999). *100 soruda Türk folkloru*. Gerçek.
- Bruhl, L. (2016). *İlkel toplumlarda mistik deneyim ve simgeler*. Doğu-Batı.
- Burkett W. (1999). *İlkçağ gizem tapıları*. (S. Şener, Çev.) İmge.
- Çavuşoğlu, H. (2013). *Çocuk sağlığı hemşireliği*. Sistem Ofset.
- Delaney, C. (2012). *Tohum ve toprak (Türk köy toplumunda cinsiyet ve kozmoloji)* İletişim.
- Düzgün, Ü. Kara (2007). *Başkurt destanlarının tipolojisi* [Yayınlanmamış doktora tezi] Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm*. İmge.
- Eliade, M. (2002). *Mitlerin özellikleri*. (S. Rifat, Çev.) Om.
- Elkind, D. (1999). *Çocuk ve toplum gelişim ve eğitim üzerine denemeler*. (D. Öngen, Çev.) Ankara Üniversitesi Yayınları.

- Ercilasun, A. B. (2020). *Divanü Lugatî't-Türk'teki şiirler ve atasözleri*. Bilge Kültür Sanat.
- Ergin, M. (1971). *Dede Korkut kitabı*. MEB.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut kitabı*. C. I. TDK.
- Ergin, M. (1994). *Dede Korkut kitabı*. TDK.
- Erkut, Z., Balcı, S. ve Yıldız, S. (2017). Tarihsel süreç içinde çocuk. *Çocuk ve Medeniyet*, 2(3), 17-28.
- Güçlü, S. (2016). Çocukluk ve çocukluğun sosyolojisi bağlamında çocuk hakları. *Sosyoloji Dergisi*, 1-22.
- <https://www.Bbc.Com/Turkce/Haberler-Dunya-43920640>, (Erişim Tarihi: 11.01.2023).
- İnal, K. (2007). *Modernizm ve çocuk-geleneksel, modern ve postmodern çocukluk imgeleri*. Sobil.
- İnal, K. (2017). *Çocuk hakları ve siyaset*. Yeni İnsan.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün Şamanizm, materyaller ve araştırmalar*. TTK.
- Kılıç, E. (2010). *Osmaniye ili Düziçi ilçesi halk kültüründe halk inançları, bayramlar ve törenler*. (Yüksek lisans tezi) Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kızılcı, S. ve Erjem, Y. (1994), *Açıklamalı sosyoloji terimler sözlüğü*. Atilla Kitapevi.
- Kocaer, Ü. (2006). *Hekim ve hemşirelerin çocuk istismarı ve ihmaline yönelik farkındalık düzeyleri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi] Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Koçak, M. (2021). Karay Türkleri'nde 'çocuk' ile ilgili ritüeller. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (Türklad)*, 5(2), 313-324.
- Korkmaz, A. (2004), *Tabular ve tuhaf âdetler*. Aykırı.
- Köksal, M. F. (2018). *Sultan Şücaeddin velayetnamesi, (tenkitli metin)*. Alevilik Araştırmaları Dergisi Yayınları.
- Lambert, T. (2008). A brief history of children. *A World History Encyclopedia*. <http://www.localhistories.org/children.htm> (Erişim Tarihi: 18.03.2019).
- Marlow, D. R. (1977). *Textbook of pediatric nursing*. W.B. Saunders Co.
- Nasıroğlu, S. (2014). Çocuk istismarında rehabilitasyon ve tedavi merkezleri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 6(1), 67-78.
- NTV (2010). *Mitoloji başvuru kitapları*. NTV Yayınları.
- Örnek, S. V. (1979). *Geleneksel kültürümüzde çocuk*. Saim Toraman Matbaası.
- Örnek, S. V. (2016). *Türk halkbilimi*. Bilgesu.
- Özcan, Ö. (2017). Orta Çağ'dan erken modern döneme çocukluğun tarihsel gelişimi. *Çocuk ve Medeniyet*, 2(4), 91-126.
- Petekçi, A. (1962). Bozkır'da çocuk hastalıkları tedavisi. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, 155, 2743-2746.
- Rosenberg, D. (2003). *Dünya mitolojisi*. İmge.
- Taşkın, Ö. Ö. (2006). *Velayette çocuğun yüksek yararı ilkesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Törüner, E. K ve Büyükgöğeneç L. (2012). *Çocuk sağlığı-temel hemşirelik yaklaşımları*. Gökçe.
- Türkoğlu, S. (1997). Osmanlı sarayında çocuk. B. Onur (Yay. Haz.) *Çocuk Kültürü 1. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri* içinde (s. 105-123) Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.

- Yalom, İ. D. (2009). *Ölüm korkusunu yenmek*. Kabalcı.
- Yapıcı, M. ve Yapıcı, Ş. (2004). Bir değer olarak çocukluk. *Üniversite ve Toplum Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi, e-dergi, 4(4)*. <http://www.universite-toplum.org/text.php?id=205> (Erişim Tarihi 18.03.2019).
- Yeniay, Şerife vd. (2022). Türk kültüründeki ölüm algısının tabu ve kaçınma bağlamında cenaze törenlerine etkileri, *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 6(2)*, 237-249.
- Yeşil, A. (2017). *Anadolu'da çocuk yetiştirme kültürü*. Hükümdar.
- Yolcu, M. A. ve Aça, M. (2019). Geleneksel ekolojik bilgi ve folklor. *folklor/edebiyat, 25(100)*, 861-871.
- Yurdakök, M. (2016). *Anadolu'da çocuk hekimliğinin 12.000 yıllık öyküsü*. Güneş Tıp.

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
(This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).